

ЖИТТЯ

НАЦІЇ

О О С В І Т А

ОСНОВАНА ПРИ СПІВУЧАСТІ
ЛНЬСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ
ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЧНО

SAMOOSWITA

113-14

ЖИТТЯ НАЦІЇ

НАУКА ПРО НАЦІЮ ТА ЇЇ ЖИТТЯ.

ЧАСТИНА II.

НАПИСАВ

О. І. БОЧКОВСЬКИЙ

Дума про зруйнування Січи

Нове життя

НАПИСАВ

ІВАН ФРАНКО

Про велита

НАПИСАЛА

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Ціна 45 грошів

ЛВІВ — КВІТЕНЬ-ТРАВЕНЬ 1939.

LWÓW — KWIEŚCIEŃ-MAJ 1939.

Cmae/193

Z drukarni Edwarda Szpilki w Jaworowie

I. Націоаналітика

1. Зовнішні прикмети нації.

Раса, як головна зовнішня ознака нації, популярною стала вже після світової війни. *Гітлеризм* є ідеологічно побудований на засаді раси, добачуючи в расі якийсь майже містичний чинник націогенези. Проте, в дійсності, тяжко уявити собі два поняття більш *суперечні* за расу та націю. Бо раса у своїй істоті є явищем *біологічним* та належить до ділянки антропології, (наука про людину) натомісць нація — це витвір *суспільний* й належить до історії. Раса це скупчення людей за певними *фізичними* ознаками, націяж це громадсько-історична спільнота, що повстає й твориться в наслідок поступенного *усуспільнення* людства. Також щодо *часу* поміж расою та нацією істотна різниця. Раса це витвір стародавньої історії людства. Натомісць, повстання народу, його формування й головно перетворення в новітню націю, часово належить щойно до другого тисячоріччя європейської історії.

Чи можна отже замінювати або утотожнювати расу й націю? Рішучо ні. Бо з *расового* боку *людство* віддавна вже дуже *перемішане*. Історія не знає *чистих* рас. Сучасні народи, особливож новітні нації є вислідом схрещування багатьох рас. Так напр. *італійський* нарід повстав зі злиття: Етрусків, Кельтів, Греків, Германів, Арабів з місцевим населенням. *Французи* є расовою мішаниною: Римлян, Кельтів, Бритів, Басків, Герман. *Німці*

мають ще складнішу расову спадщину. Про Г. Ідтіс, спеціаліст у справах раси, стверджує, що „німецький нарід новітньої доби уявляє із себ собою сплав щонайменше десяти рас“. А. Вірт, видатний німецький учений, гадає, що в сучасних Німцях тече більш 1/10 германської крові. Чеський учений, проф. Я. Матейка, на підставі археологічних дослідів, прийшов до висновку, що в утворенні чеського народу співдіяло не менш десяти різних племен, расово вже також дуже перемішаних. А зразковим прикладом расової мішанини може бути молода американська нація, в якій тече кров у європейських народів, не кажучи вже про тубільний вплив червоношкірих індіанців та чорних муринів.

Як бачимо, говорити сьогодні про расистичні народи, а тим більше ще про новітні нації, найявною науковою дурницею.

Антропология не знає також жадної арійської раси, але тільки — мову. Апостолом культури, зв. „арійства“ є проф. Г. Гюнтер, автор масової в сучасній Німеччині розпродуваної книжки „Расознавство німецького народу“. По думці цього вченого світова війна була справжнім погромом арійської еліти. Тому завданням сучасної політики мусить бути ліквідація цього дефіциту „арійської крові“. Проф. Г. Гюнтер радить поставити на чільні місця державного та національного життя безсумнівних „нордиків“, тобто людей північної раси, яку вважає найбільш арійською. Він радить проведення земельної реформи, якаб забезпечила перевагу нордичному елементові серед власної землі. Він гадає, що треба поборювати рішенням демократичний „забобон“ про суспільну несправедливість усього населення. Гюнтер мріє навіть про заложення якогось арійського „Інтернаціоналу нордиків“ для захисту занепадаючого арійства.

Практичним виявом цієї німецької пропаганди

про расу можна вважати славетний „арійський параграф“, яким прикривається властиво політичний антисемітизм сучасного німецького ладу. Чиста наука рішучо відкинула *расизм*, як ідеологію, що теоретично не має жадних підстав, а практично є засобом політичного та культурного назадництва.

Расові теорії, оскільки поширюються на націю, мають ту істотну хибу, що вони плутають *зовсім різні* явища, а саме: *біологічні* (раса) та *соціологічні* (нарід, нація, мова). Расизм говорить про „арійські раси“. Але наука не знає арійської раси, тільки мову. Наука не знає таксамо *семітської* раси, але мову. Семітські народи з расового боку також є дуже перемішані. Не має підстав для культурної оцінки народів расовими ознаками. Радцель слушно каже, що „раса з культурним посіданням, як таким, не має нічого спільного“. Навіть *Жиди*, яких расисти вважають абсолютним запереченням арійства, з расового боку не є чистим типом, а навпаки, уявляють надзвичайну расову мозаїку, до речі, не дуже то далеку від расового типу лівденно-європейського населення. Бо крім орієнтальної раси в склад жидівського народу увійшли ще т. зв. „передньо-азійська“, що споріднена з *дінарською* в Європі (до якої зараховують між іншим також український нарід) та навіть *нордична*, котру расисти вважають найчистішим зразком повнокровного „арійства“.

Наука не зясувала ще, котра з рас і як впливала на перебіг історії. Передчасно тому робити вже висновки про значіння рас як історичного чинника. Ще менше є підстав для культурної оцінки народів на засаді „расового“ їх походження, яке фактично опирається на мові. А вже наявною нісенітницею є сучасне німецьке „арійство“, як спроба расового погляду на історію. Отже расу в жадному разі не треба плутати з нацією. Раса

це давно-минуле людства. Націяж, навпаки, це його найактуальніша сучасність та підвалина прийдешньої майбутності.

2. Територія і нація.

Інакше мається справа з *територією*, як об'єктивною ознакою нації. Вплив *землі* на життя народів не підлягає сумніву. Нарід без території це покруч. Звичайно наводять *Жидів* та *Циганів*, як приклад народів без території. Але Цигани це все ще кочовики, що фактично зупинилися на порозі етногенези. Це можливий *матеріал* на націю, а не нація. Щойно тепер у деяких середньо-європейських державах вони починають переходити до *осілого* життя, а поруч з тим виявляють перші ознаки народотворчих змагань. От на примір в Ужгороді зложено першу циганську школу з рідною мовою навчання. Вона дала несподівано гарні наслідки. У Румунії роблять заходи скликання першого всециганського конгресу. Новообраний у Польщі циганський король Януш III виступив з проектом переселення Циганів до *Абісинії*, де має бути зложена циганська національна домівка на зразок жидівсько-сіоністичної в Палестині. Все це докази, що й серед Циганів починає пробуджуватися національна свідомість. Проте, ще передчасно робити з цих фактів далекосягальні висновки. В кожному разі передумовою можливої циганської етногенези й націогенези мусить бути масовий перехід їх від кочівництва до осілого скупчення в якнайбільшій кількості на якійсь території.

Зовсім інакше виглядає справа жидівська. Жида розпорошені на вигнанні по цілому світі; проте, в деяких країнах були територіально відокремлені („гетто“, „лінія осілості“). Перед національним розкладом захищала їх власна *релігія*. Горожанське визволення Жидів на початку мину-

лого століття в Зах. Європі спричинило їх масове винародовлення. Але на сході Європи, де Жиди не мали громадянських прав, вони національно животили далі, заки *сіонізм* не викликав серед них початків націогенези в другій половині 19. століття. Після світової війни, в якій вони збройно боролися по боці Англії, Жиди здобули територіальну підставу в Палестині, де незабаром при проектованому поділі цієї країни, має повстати самостійна жидівська держава.

Назагал *територія і земля* це природні передумовини для нормального розвитку народу, особливож у добі етногенези. „Нарід занепадає — каже Рацель — коли він втрачає землю“. Взаємини між землею та народом дуже різноманітні. Велику роль грають: географічне положення, підсоння, зовнішній терен країни, її тваринний та рослинний світ, особливож природні багатства, від яких залежить господарський розвиток і добробут її населення.

Ступнево нарід органічно зливається з територією, яку він заселює так, що вона стає його *батьківщиною*. Таким чином земля є джерелом *патріотизму*, з якого в новітній добі розвинувся *націоналізм*.

Нарід, що продовж довгих століть перебуває на якійсь території, уважає її *своєю* на „вічні часи“; гадає, що має над нею „історичне право“ та рахує її своїм незайманим „станом посідання“, скріпленним пролитою за него кровю попередників. Кожен нарід фанатично боронить своєї території перед зазіханнями сусідів і вірить непохитно у свою непереможність, доки він міцно сидить на землях своїх прабатьків.

Ці патріотичні почування гарно висловив великий фінський письменник — *Нохані Ахо* в одній з найкращих національних своїх поезій у прозі,

написаній у 1899 році, підчас наступу московського царизму проти автономії Фінляндії.

„Немов той верес — писав Юхані Ахо — тримаємося ми цупко, руками та ногами й навіть зубами, нашої землі. Хто хотівби нас вирвати з неї, вирве тільки стебла, бо коріння залишаться у ґрунті, щоб з них вирости нові парости!“

Земля не тільки годує людей, але й уроблює вдачу народу. Можна сказати, що кожен нарід є відбиттям своєї території. В цьому зислі говоритья про залежність історії від географії. Звичайно не треба цього розуміти якось злощасно. Не територія, але *нарід*, врешті решт є майстром своєї історичної долі. Земля це сцена, а нарід це мистець, що гірше або краще „грає“ свою національну драму, цебго творить власну історію. Не забуваймо, що нарід це живло надійно сильне й непосідюче. Не має мабуть народу, що *непохитно* сидівби на цій самій території від своїх початків. Знаємо багато прикладів, коли нарід свою етногенезу переживав не там, де повстав (Болгари, Мадяри). Культурні народи можуть заховати свою національну відрубність й *поза* своєю батьківщиною, як свідчать про це приклади національної еміграції (головнож політичної): згадаймо нашу за океаном (в Злуч. Державах і особливо в Канаді) або на Далекому Сході (Зелений Клин).

Таким чином, територія і земля це дуже впливові чинники народотворчого процесу, зокремаж в добі етногенези. Проте, ця зовнішня ознака не вичерпує ще істоти нації й можна уважати її тільки одним з важних чинників творення нації.

3. Мова і нація.

Звичайно мову вважають за безсумнівну та найбільш характерну ознаку нації. Багато дослідників трактують націю як „мовну спільноту“. Шведський покійний вчений Р. Челен каже, що націогенеза

досягає свого вершка тоді, коли нарід витворює свою власну *літературну* мову. Справді, відродження приспаних народів починається звичайно від плекання рідної мови та перетворення її в орган самостійної літературно - культурної творчості. З цього боку дуже символічною є клич флямандських організацій національно-просвітнього типу, що повстали в середині 16 століття: „Мова це весь нарід“.

В рідній мові найкраще виявляється істота народу та його культурна особовість. Людина може знати кілька мов, але досконало володіє тільки одною — рідною. Перед світовою війною істрійські Хорвати (в Австрії) розрізняли свою рідну хорватську мову від італійської: перша була для них „мовою серця“, друга „мовою заробітку“. К. Кавтський справедливо каже:

! „Тільки мова, якою ми послугуємося від наймолодшого віку у зносинах з оточенням й у якій ми висловлюємо всі наші вражіння, дає нам ту силу, ту красу відтінків, ту різноманітність висказів, які потрібні, коли розходиться не тільки про схоплення уявних понять, але про відбиття всієї повноти дійсного життя. Про справи політичні та наукові можна говорити й мовою вивченою у школі; але мистецький твір, річ ясна, можна написати лише рідною мовою“.

! Наш учений О. Потебня, уважав рідну мову не тільки одним з елементів нації, але й її найповнішим відбиттям.

! Не має нічого дивного в тому, що *рідна мова* відіграє головну роль в національному відродженні, особливо ж у першій його фазі: культурного самоозначення народів. Під цим оглядом *релігійна реформація* 15—16 століття, пориваючи з латиною, як універсальною мовою католицизму та сприяючи перекладам біблій й Евангелія на рідні мови, була вступом до новітньої націогенези. Аджеж з цією реформацією звязані початки багатьох нових літературних мов (фінської, латвійської, естонської

і т. д.). Тому зрозуміло, що рідна мова була прийнята в 19 ст. міжнародними статистичними конгресами, як об'єктивна ознака для ствердження національності підчас перепису населення.

Проте, ще й мова не є абсолютною ознакою нації. Істота нації не покривається з рідною мовою. *Нація це щось більше від мови.* Нація може ще жити, коли втратила свою мову. Ірландці масово забули вже свою стародавню *гаельську* мову та мовно були занглійщені майже на 80%; проте, національно вони не винародовилися і політично були проти Англії. Англійська мова національно об'єднує свідомих *Індусів* та є урядовою мовою всеіндуських національних конгресів, які від 1885 р. стали організовуючим осередком визвольного руху. Цей факт пояснюється тим, що в Індії існує багато різних мов, але не має жадної, що булаб всеіндуською та зрозумілою для всіх Індусів. Через це довелося покищо вибрати англійську мову, яку більшість місцевої людности, коли не знає добре, то в кожному разі розуміє.

Є чимало фактів, які заперечують твердженню, що мова й нація це те саме. Аджеж знаємо випадки, коли два, або й більше народів, говорять тою самою мовою. Напр.: Сербі й Хорвати; Голландці, Бури та Флямандці; Португальці та Бразилійці; американські Мурини та Американці або Англійці, Еспанці та всі (крім Бразилії) південно-американські народи (Аргентинці, Парагвайці, Болівійці, Перуанці, Мексиканці і тд.) Дуже оригінальні відносини щодо мови склалися в *Норвегії*. Сто років тому її літературною мовою була данська. По данському писав свої твори Г. Ібсен. В середині 19 ст. витиснув її т. зв. „*riksmaal*“, тобто „державна мова“. Пропагував її та писав нею славетний норвезький письменник Б. Бернсон. Властиво це була подекуди *норвегізована* данська

мова. Але в другій половині минулого століття літературно всамостійнилася норвезька народня мова т. зв. „landsmaal“ („краєва мова“), якою говорить норвезьке село та яка дуже різниться не тільки від данської, але й від „державної мови“, заведеної Бернсоном. Ця мова крок за кроком поширюється по цілій Норвегії та імовірно стане згодом національною та літературною мовою.

Історично беручи, мова не завжди є будівельним матеріалом народу. Навпаки, можна навести чимало прикладів, коли народи змінювали свою мову впродовж історії, особливож на початках своєї етногенези.

„Цілі народи — каже Рацель — кидають одну мову й приймають іншу, немов знімають один і вдягають другий одяг“.

Також А. Мейє, — славетний французький учений мовознавець — стверджує в своїй цікавій публікації „Мови в Новій Європі“ (1918), що:

„майже не має населення на світі, яке продовж історії не змінилоби своєї мови, часто навіть кілька разів“.

Шкільним прикладом цього можуть бути *Жиди*. Правда, це стосується до найстарших часів історії, цебто до доби ще перед етногенезою. Так напр. *Болгари*, які прийшли з над Волги на Балкани й були туранського походження, тут мовно послов'янилися. Натомість *Мадяри*, що споріднені з Болгарами, заховали свою первісну мову (фіно-угорської групи), яка, правда, дуже була послов'ячена і поукраїнщена, але від середини минулого століття заходами мадярських націоналістів очищена від усіх слов'янських впливів. Приблизно це саме сталося також з *румунською* мовою. Підчас націогенези виключено, щоб якийсь нарід міняв свою мову, хіба, що він вертався би до забутої мови своїх прабатьків (напр. Ірляндці, Жиди).

Доба націогенези, навпаки, відзначається загальною націоналізацією мов, а поруч з цим появою

все нових літературних мов. На наших очах розходяться американська та англійська мова; голландська та флямандська. Найцікавішим прикладом сучасного мовного відродження можна вважати відродження на острові *Мальті* мови місцевих мешканців, що є спадщиною *пунської мови*, якою говорили стародавні Картагенці, знищені Римлянами. Від 1934 р. ця мова стала урядовою на Мальті замість дотеперішньої італійської. Англія, до якої належить Мальта, заведенням пунської мови, мала на увазі ослаблення фашистських впливів на цьому острові, оточеному італійською стихією.

Ми чули вже, що мову нерозуміють плутають з *расою*, шукаючи між ними органічного зв'язку. Зразком цього може бути сучасне „арійство“. Віденський учений *Ф. Міллер* склав наприкінці минулого століття свою оцінку мов за расовими ознаками людности. Згаданий тут попереду *А. Мейє* слушно зауважує з цього приводу, що тяжко було вибрати „оціночну мірку менш вдалу“. Ми бачили, що народи міняють свої мови незалежно від свого походження. Завдяки „*Коранові*“ (арабська біблія) мовно поарабішилося багато місцевих племен в Азії та Африці, найрізноманітнішого походження й расового складу. Туреччина скинула цей вплив щойно після світової війни, коли під впливом національних реформ Кемаля Ататюрка, „*Коран*“ перекладено на турецьку мову, а замість арабської абетки введено латинку.

Між мовою і расою не має таксамо зв'язку, як і між нацією та расою. Натомість треба ствердити дуже тісний зв'язок між нацією та рідною мовою.

„Не має нації — каже *А. Мейє*, — якаб не змагала до посідання власної мови й навпаки, мова ледве живе там, де її не підтримує національне почуття“.

Доказом цього може бути знову безуспішність всіх заходів „москвофілів“, перед війною у Галичині та на Буковині, а недавно на Підкарпатті — штучно поширити російську мову серед місцевого українського населення.

Як бачимо, рідна мова, хоч і не є виключною ознакою нації, проте, безперечно, в ході її творення та існування це чинник першорядного значіння.

4. Нація як духовна спільнота.

З того, що сказано досі, видно, що не вдалося визначити націю на підставі т. зв. *об'єктивних*, тобто *зовнішніх* ознак. Нація не покривається з расою: голос крови не вичерпує її істоти. Не є вона тотожна ані з *територією*, ані з *мовою*, а тим менше з *релігією*, хоч у минулому віра була впливовим народотворчим чинником. Навіть *культура*, без якої неможливе самовизначення нації, не вичерпує її істоти, не зважаючи на те, що нація це безсумнівне джерело вселюдських культурних цінностей, що одушевляла архитвори світової літератури й мистецтва.

Фактом є, що немає досі точно наукового окреслення слова нації. Деякі вчені взагалі виключають можливість наукового визначення нації. А. Мейє, напр. гадає, що „нація це явище дуже непевне, істота й характер якого змінюється залежно від обставин“. Проте й він стверджує, що приналежність до нації це справа *почування та волі*. Таким чином, *національна свідомість*, яку вже Манчіні (майже перед сто роками) проголосив за найістотнішу ознаку нації, уважають також найновіші її дослідники головною й характерною прикметою нації.

Національна свідомість повстає та розвивається з попереднього національного інстинкту

(прочуття) почувань, які *на разі* бувають *підсвідомі*. Через це в новітньому націоналізмі є так багато щестихийного та протирозумного. Це пережиток (атавізм) первісних почувань. Ми бачимо поворот (рецидиву) їх у сучасному войовничому всенаціоналізмі напр. у німецькому „гітлеризмі“, в італійському фашизмі, що лякають культурний світ своїм іноді майже варварським фанатизмом, терором, насильством і програмовим запереченням людяности.

Американський дослідник націй *Ф. Боас*, у своїй джерельній праці: „*Культура та раса*“ (1922) таким робом визначив головні шляхи народотворчого процесу:

„Почуття приналежности до орди розвивається в почування єдності племені та до свідомости споріднення населення більшого обшару й врешті доходить до національної свідомости. Це, немов, межа в дотеперішньому розвитку поняття людської співприналежности“.

Також німецький учений *М. Вебер* підкреслює це як характерний факт для новітньої нації. Бо на його думку нація:

„це „спільнота, зложена на почуванні, рівнозначним відповідником якої буває держава. Тому нація нормально змагає до утворення своєї держави.“

В цьому власне виявляється *волевий* момент у житті нації, що є найактивнішим двигуном націогенези.

„Новітня нація, — по думці *Ф. Тенієса* — в її істоті характеризується до певної міри волевими прямованнями, ядро яких полягає в тім, що відповідні почування поширюються по змозі серед якнайбільшого загалу людей“.

Найменша покищо роля в народотворчому процесі припала для *розуму*. В суспільних рухах та розвитку взагалі, його роля дуже обмежена. Обсяг його впливу скорше обіймає *спілку* (цебто статутарно організовані об'єднання), ніж спільноту, що є скупченням людей на підставі природних сил і потреб. Розуміється що булоб помил-

кою на підставі минулого та сучасного виключати розум узагалі з націогенези, як це робить напр. новітній усенаціоналізм. Навпаки, річева та безстороння критика чистого розуму саме в справах національного розвитку й взаємин, є конче потрібна та бажана. Лише ставши на певному ґрунті здорового розуму, можна успішно розв'язати незвичайно заплутані й складні національні питання нашої доби.

II. ~~Х~~ Етнополітика.

(Засади національної політики).

Етнополітикою називається та частина націоналогії, що кладе своїм завданням спеціальне вивчення взаємин між нацією та державою. Її цікавить отже політичний бік національного питання. На ділі це теорія національної політики. Можнаби її тому назвати *націополітикою*. Але я затримав тут прийняту вже в науці (особливо німецькій) назву *етнополітика*.

1. Завдання етнополітики.

! Етнополітика є *теорією взаємин між нацією та державою*. Її цікавить питання нації виключно в політичному напрямі. Через це вона цікавиться всіма справами, які мають той або інший зв'язок з державним боком національного питання. Етнополітика цікавиться у першу чергу тим, як національні питання вирішувалися досі з державного боку? Як ішов історичний розвиток під цим оглядом? Які висновки на майбутнє можна робити з нього? Які поправки бажані та неминучі для того, щоб справа взаємин між нацією та державою була вирішена найбільш доцільно та в інтересах національно-визвольних прямих нашої доби?

З черги етнополітика вивчає питання політичного *самоозначення нації*, в дійсних обставинах сучасної політичної історії. Дальшим її завданням є *оцінка народів і держав з погляду їх взаємин і політичного співжиття*. Це приводить етнополітику до питання *національних меншостей*, з якими сучасна державна політика тяжко дає собі раду та які є головним джерелом політичного неспокою в післявоєнній добі не тільки в Європі, але й в інших частинах світу.

Етнополітика на підставі досвіду минулого та сучасного в ділянці національної політики різних держав, має збагнути вигляди й напрямні націо-державних взаємин у найближчій будучині: передбачити й теоретично обґрунтувати імовірні можливі форми цього розвитку. Дуже пекуче питання *цілості*, як державної, так і національної, також належить до завдань етнополітики, хоч воно цікавить таксамо й націософію. Рівнож справу винародовлення (асиміляції) розглядають та вивчають обидві ці ділянки націольогії. Хоч досвід показує, що свідомі модерні нації асимілюються дуже тяжко навіть примусовим робом, проте, ми ще й сьогодні бачимо безліч різних заходів з боку держав примусово винародовити чужонаціональні меншости. (Німеччина, Італія, Московщина і т. д.)

Етнополітика має далі дослідити справу взаємин між нацією і *політичною партією*. Тепер це дуже актуальне питання, бо робляться, як ми чули, спроби зведення нації, зглядно її еліти, до одної тільки політичної партії (СССР, Німеччина, Італія, Туреччина і т. д.) Спроба, річ ясна, *безнадійна*, бо, як ми чули в попередньому відділі цього нарису, нація це щось ширше від будь-якої політичної партії, що є тільки її частиною й тому, річ зрозуміла, не можна її вбирати в рамки якоїсь одної, хоча б і найбільшої та найвпливовішої партії, бо це

означало б суспільну *кастрацію нації*. Політичні партії є природним вислідом суспільного та господарського розвитку, що витворює різні інтереси та потреби в лоні поодиноких груп населення. Звести ці різноманітні інтереси в нівець шляхом політичного *примусу*, це означало б недоцільне загальмування живих змагань нації й малоб за наслідок небажані суспільні та господарські заколоти, які могли би привести до тяжких політичних заворушень і загальної хворости національного організму. Проти зайвого переполітизування нашої доби, а разом з тим й проти переборщеного її партійництва треба боротися, як проти аномалії узагалі, але заведення політичного монополю якоїсь одної тільки партії, це поганий й зовсім *недоцільний* лік проти цієї недуги.

Етнополітика ще зовсім *молода* наука. Вона має, як бачимо, силу першорядних та дуже тяжких завдань, зясування яких вимагатиме чимало часу. Наша бурхлива доба не дуже то надається для спокійних наукових дослідів саме в ділянці національної політики, де найбільше лютують людські пристрасти й де обмаль того *критичного* зрівноваження, без якого немислима наукова праця. Проте, не має підстав до чорних дум навіть у цій справі. Молода *націольогія* черпає свій досвід зі сучасних ненормальних відносин таксамо, як медицина свою науку будує на підставі недуг та пошестей.

Розмір цієї праці не дозволяє нам ознайомитися зі всіма питаннями з обсягу етнополітики. Тому обмежимося тут лише зясуванням найголовніших етнополітичних питань.

2. Нація і держава.

Стара доба й навіть середньовічна, не знали ще національного питання. Старовинні й середньовічні *февдальні* держави були *безнаціональні*. Також

ступниця — *абсолютна держава*, не мала ще національного обличчя. Бо об'єднувала її головною династією пануючого роду, у той час нераз дуже інтернаціональна. Австрійські Габсбурги напр. були панамі не тільки у Відні та Будапешті, але один час також у Мадриді та Брюсселі, не кажучи вже про Прагу. Чеські й німецькі королі вважали себе цісарями і спадкоємцями святої римської імперії. Іспанські королі панували в Голландії та в сучасній Бельгії; польські в Чехах. Щойно за *капіталістичного* ладу наступило господарське об'єднання держав і їх націоналізація, про що тут була вже мова.

Особливо яскраво ці націотворчі прямуювання виявилися в середині 19. століття. Ще віденський конгрес (1815 р.) цілковито знехтував національну засаду. Для Меттерніха Італія напр. була тільки „географічним поняттям“. Він не добачав за ним жадного національного змісту. Проте, *Дж. Мадзіні* — великий італійський патріот — в 1831 р. закладає вже таємне товариство „*Молода Італія*“, що відіграло чільну роль у визвольній боротьбі італійського народу, а ідеологічно наклало своє тавро на всі тогочасні національні рухи.

Революції 19 ст. мали наявно національний характер. Грецька й польська революції 1830 р. політично були викликані літньою паризькою революцією, але метою їх було скинення чужого ярма та національне визволення цих двох народів. Європейська революція 1848 р. влучно названа „*весною народів*“, бо хоч вона вибухла в Парижі, як соціальна революція, проте знайшла саме національний відгомін скрізь в Середній Європі, головном у Чехії та в Угорщині.

Доба 1848—1871 рр. це час перебудови політичної мапи Європи в дусі національних вимог тодішніх поневолених народів. Скрізь серед націо-

нально закріпощених народів пролунало тоді революційне гасло *волі та об'єднання*. Борючись під тим прапором, *Італія* та *Німеччина* подужували свою споконвічну загумінковість і здобували свою державну самостійність. На цей час припадає політичне всамостійнення та об'єднання *балканських* народів (Греків, Болгарів, Румунів, Сербів). Це доба загального національного здвигу серед *австрійських* поневолених народів. В 1867 р. Австрія хотіла політичним компромісом між Віднем та Будапештом (це т. зв. австро-угорський *дуалізм*) на рахунок словянських народів забезпечитися перед революційним наступом цих народів та подужати їх національний спротив політичною перевагою Німців та Мадярів, до яких згодом треба було ще додати Поляків.

Здавалося, що національна засада переможе незабаром в державному будівництві. Розпадалися поволі безнаціональні великодержави з ріжноманітним національним складом населення (Австро-Угорщина, Туреччина; почався національний визвольний рух у царській „тюрмі народів“), на їх руїнах повставав новітній тип *національної* держави. Швайцарський народознавець *Блюнчлі* склав навіть наукову формулу для цього:

„Кожна нація — казав він — є покликана і має право утворити свою державу. Як людство складається з певного числа народів, так і світ має бути поділеним на стількиж держав. Що нація, — то держава! Що держава, — то нація!“

Історична та політична практика незабаром показали, що цей етнополітичний ідеал не легкий до здійснення, бодай в існуючій історичній ситуації. Чистий тип національної держави, крім одної *Ісландії*, ніде ще не був здійснений. Попри нього залишився тип національно мішаної держави, т. зв. „*держави націй*“. Передовсім старий і дуже своєрідний у *Швайцарії*. А відтак дуже складний

у передвоєнній *Австро-Угорщині*, яка, вступивши на шлях конституціоналізму, почала шукати виходу зі свого лабіринту національних безнастанних суперечок. В 1830 р. на руїнах соборної нідерляндської держави, що об'єднувала Голляндців та близьких до них мовно Флямандців, повсталася сучасна *Бельгія*, як спроба державного об'єднання двох різних етнічних елементів (Флямандців та Вальонів), котрих мала об'єднати спільна — „бельгійська душа“.

Учені сперечалися теоретично про те, куди прямує політичний розвиток Європи? Одні відстоювали „національні держави“, що, мовляв, найкраще відповідають ідеям демократії. Інші, рахуючись з політичною дійсністю, захищали „державу націй“. Особливо *К. Реннер*, що в здемократизованій Австро-Угорщині добачав майбутню наддунайську монархічну Швайцарію, як черговий та неминучий крок до прийдешнього типу „інтернаціональної“ або „світової держави“. Але життєва практика говорила: *Якщо, мовляв, нація не в стані витворити одної держави, тоді держава може й має виплекати зі свого різнонаціонального населення — одну націю*. На цей шлях стали передвоєнна Угорщина та Німеччина (Прусія). Перша думала змадяризувати, а друга згерманізувати національні меншости цих двох держав. Виявилось незабаром, що таке завдання в добу загального національного відродження перевищує сили держави. *Новочасної нації неможливо вже навіть примусово винародовити*, хіба, що її фізично винищилосяби.

Світова війна дуже розворушила політичний націоналізм. Колесо історії, немов, знову повернулося в бік національної засади, як державнотворчої. Але висліди її саме під цим оглядом завели добрі сподівання. Версальський мир означає, що правда, деякий поступ у порівнанні з віденським конгресом з 1815 року. Проте політична мапа нової Європи,

складена в 1919 році, саме з національного боку викликає великі застереження й виправдану критику.

Реннер колись влучно сказав, що справа взаємин між нацією та державою це свого роду політична „квадратура кола“, цебто питання, яке наука марно намагається віддавна розв'язати. З наукового боку держава та нація це явища *різного* порядку. Звести першу до 100-відсоткової *етнографічної* підстави, річ дуже трудна, бодай при сучасних історичних обставинах. В житті держави співдіє кілька головних чинників: м. і. *географічний і господарський*. Етно-національні кордони в ході історії здебільшого розійшлися з державно-політичними. Сучасність виправляє ці помилки історії, але можливості цих поправок обмежені. *Об'єднана держава* це політичний *ідеал* нації.

У кожному разі новітні національні рухи згідно з демократичною ідеологією, всюди жадають охорони національної меншості та забезпечення її права жити культурно об'єднаною з рештою своєї нації. Це право в світі недавнє і тому приходиться за нього ще змагатися.

3. Самоозначення народів.

Клич самоозначення народів набув великої популярності підчас світової війни, коли виявилось, що національні рухи та визвольні прямовання недержавних народів стали силою, з якою мусять числитися держави. Дипломатія обох воюючих таборів урядово визнала право недержавних націй на самоозначення. Англійський міністр закордонних справ *Грей* весною 1915 р. проголосив, що :

„Союзники воюють за велику ідею, щоб європейські народи могли існувати власним життям та плекати свої питомі політичні форми, як і свій національний розвиток у повній свободі та без огляду на те, чи вони великі, чи малі“.

Французький міністр *Бріян* гадав, що „тривкий мир у світі буде можливий лише тоді, коли Франція й союзники знову виборять волю народів“. *Асквіт* (в осені 1915 р.) зазначив, що „Англія воюватиме доти доки, не буде забезпечена незалежність малих європейських народів“. Також дипломатія центральних держав і головно німецька, виступали з подібними заявами. Мовляв, „Німеччина бореться... за визволення всіх народів, особливо ж малих та слабих держав...“. *Т. Г. Масарік* у своєму льондонському викладі (1916) і в книжці „Нова Європа“ (1919) науково обґрунтував національно-визвольну програму держав антанти. Президент Злучених Американських Держав *В. Вілсон*, сформував її (у 1917 р.) у своїх славетних 14 точках, що стали національним „вірую“ та надією поневолених народів і навіть рас цілого світу.

Така була *теорія* засади самоозначення народів підчас світової війни. На жаль, її *практика* виглядала зовсім інакше. Бо кожен з воюючих таборів використовував це гасло для *розкладу* тільки *ворожих* держав, але не поширював його на *своїх* поневолених народів. Мiroва конференція також більше дбала про забезпечення перемоги держав антанти, ніж про здійснення самоозначення поневолених народів. *Вільсон*, як практичний політик, не зміг відстояти своїх 14 точок, хоч старався це робити. *Клемансо* безоглядно та егоїстично проводив політичну гегемонію Франції в Європі. Англія більше цікавилася позаєвропейськими справами (колоніями і мандатами), ніж долею малих та поневолених народів.

Не має тому нічого дивного, що версальський мир знехтував неодну національну справу, а передовсім українське питання, й залишив таким чином забагато горіючого матеріалу для післявоєн-

ного *замішання*, яке, неначе іржа, розідає політичний кістяк нової Європи.

4. Питання національних меншостей.

Цього питання не знала *передвоєнна* Європа. Бо національна справа в лоні кожної держави перед 1914 роком мала виключно *внутрішній* характер і її виключалося з обсягу міжнародного права. Аж коли візьметься під увагу тодішнє розуміння засади державної зверхності, яка була тоді абсолютистична, тоді прийдеться до висновку, що й не могло бути в тій справі інакше. *Проф. Ф. Вейр* автор книжки „Сучасна боротьба за міжнародне право“ (1918), слушно каже, що „самоозначення народів... є найбільшим та непримирним ворогом стародавньої державної зверхності. З перемогою одної з цих засад, неминуче падає друга...“.

Широка пропаганда гасла самоозначення народів підчас світової війни дуже захитала засаду державної суверенності в *абсолютистичному* його розумінні, обов'язуючій у передвоєнній міжнародній праві. Повстання „*Союзу Народів*“ є ствердженням нового її розуміння. Сучасні держави не є абсолютно незалежними, але *співнезалежними*. Лише завдяки цьому можлива міжнародна контрола та захист національних меншостей, покищо, правда, більш на словах, ніж фактична. У новій Європі залишилося за багато староевропейської політичної психології, що гальмує державний розвиток на нових засадах і навіть намагається повернути стан речей зперед війни, поборюючи „Лігу Націй“, відстоюючи старе розуміння державного суверенітету, безоглядно винародовлюючи національні меншости всупереч міжнародним договорам про їх охорону.

Назагал договір про міжнародний захист меншостей є одним з найбільш компромісових актів *мирової конференції*, бо не має властиво тої *сили*,

яка моглаб *примусити* держави до переведення його в життя. Союз Народів, що є найвищою інстанцією в цих справах, з одного боку не має *виконавчої* сили для контролі охорони нац. меншостей, а з другого, на практиці, досі унікав енергічніших заходів проти держав, які наявно порушували свої зобов'язання щодо своїх меншостей.

Проте, в порівнанні з передвоєнним станом річей, цей хочаби покищо *формальний* тільки захист нац. меншостей, це безсумнівний крок вперед у напрямі унормування націо-державних взаємин, та вихідна точка для дальшого його розвитку, Бажаною і неминучою є однак *генералізація* цього пакту, тобто поширення його на *всі* держави без виключення. Бож досі він властиво зобов'язував з одного боку переможені держави й то навіть не всі (напр. Німеччину, а потім новоутворені держави, що повстали після світової війни. Не обов'язує він — Франції, Англії, Італії, Іспанії, хоч усі ці держави мають національні меншости й або їх не визнають (Франція, Англія, Іспанія), або примусово винародовлюють (Італія). Коли в 1933 році *СССР* увійшов у Союз Народів, на нього не був поширений цей пакт про охорону нац. меншостей, хоч саме в цій державній спілці неросійські народи, а особливо український, є безпросвітньо закріпощені.

Виникає природний запит, чому французьким *Бретонцям* не вільно мати свого шкільництва з рідною мовою навчання? Або чому перед революцією 1931 р. Іспанія могла замовчувати перед світом існування *катальонського* та *баскійського* питання? Чому тепер ген. Франко, війська якого окупували Баскію, смів скасувати автономію цього найстаршого європейського народу? Чому гітлеризм оце саме зовсім винищує найменший слов'янський нарід — *лужицьких Сербів*, які продовж майже тисячі років витримали наступ германізації?

Чому Італія безкарно може душити — *Хорватів, Словінців, Німців*, яких масово посишала в першу чергу на фронт підчас абісинської війни, щоб таким чином зменшити число своїх нац. меншостей? Ось чому неминуха генералізація пакту про охорону національних меншостей, цебто поширення його на *всі* держави, як цього слушно вимагав недавно англійський відомий політик — Р. Сесіль!

Також *Союз Народів* мусить виявити щодо захисту нац. меншостей більше енергії ніж досі, коли він ставився до цієї справи дуже формально та бюрократично. (Німецький дослідник положення нац. меншостей — *Г. Трудгард* у своїй праці — „Союз Народів та петиції меншостей“ (1931) ствердив, що за час — 1920—1921 рр. — 19 нац. меншостей з 13 держав подали до Ліги Націй — 525 петицій (з них українських було — 63), котрі торкалися 338 справ. З них з формальних причин відразу і без розгляду відкинули — 24 скарги, а з решти 314 на розгляд відповідних органів Союзу Народів прийнято — 50 справ, заскаржених у 147 петиціях. Фактично полагоджено всього — 10 справ.

Звичайно, такий результат міжнародньої опіки нац. меншостей є мало вдовольняючим.

Правда, нац. меншостям закидається, що вони зловживають своїм правом петицій до Ліги Націй та що вони стремлять до визволення, цебто до розбиття держави. Доводиться ствердити, що ці закиди в деяких випадках виправдані (напр. деякі крутіїства мадяронів на Словаччині та на Підкарпатті), але ці, зрештою досить виїмкові факти, не звільняють ще Союзу Народів від обов'язку якнайуважніше ставитися до скарг нац. меншостей, бо, коли їм можна іноді закинути нельояльність щодо держави, то мабуть є значно більше прикладів свідомої нельояльності держав до їх меншостей. Держава, що вимагає льяояльності від своїх меншостей,

мусить у першу чергу лояльно дотримувати свої зобов'язань щодо них.

Організовані європейські національні меншості, які щороку відбувають свої конгреси переважно в Женеві, відкинули озброєний ревізіонізм (стремління до зміни) і, рахуючись з існуючими державними кордонами, хочуть мирним шляхом обопільного порозуміння полагодити свої спори з державою. Натомість, держави, за малим виїмком, нехтують свої зобов'язання щодо меншостей та намагаються різними засобами їх винародовити. Завдяки цьому нац. меншості є джерелом безнастанного політичного неспокою та напруження.

Розуміється, що охорона національних меншин можлива взагалі тільки тоді, коли буде існувати справжній *Союз Народів*. Той, що його утворено в 1919 році, це тільки перша невдачна спроба, котру й так поборюють ті уряди, які не хотілиб, щоб була якабудь міжнародня контроля. Однак по цій першій спробі мусить прийти поліпшений Союз Народів, у яким булиб рівноправні всі нації. Це станеться не скоро, але політичний розвиток туди неминучо прямує.

5. Творення національних меншостей.

Прихильники післявоєнного стану річей потішаються тим, що, мовляв, після 1918 р. нац. меншостей є менше ніж було перед 1914 роком.

Польський учений — С. І. Папроцькі обчислив, що перед світовою війною було в Європі кругло — 86 міл. (23%) нац. меншостей, а після війни залишилося їх усього — 36 міл. (7 9%), Правда, немає згоди що до статистики цієї справи між дослідниками. Англійський знавець цього питання — У. Дікінзон обраховує число європейських меншостей на — 30 мільонів. Чеський дослідник — Я. Ауерган збільшує це число до 60 міл. (15%). Звіт конгресів

європейських нац. меншостей стверджує, що існує 40 мільйонів меншостей, зорганізованих політично в цьому об'єднанні.

Будьщобудь, — 30 або 40, чи навіть 60 мільйонів меншостей, це все ще багато. Зрештою, суть справи не вичерпується ще лише *статистичним* її ствердженням, в кожному окремому випадку треба ці статистичні дані з'ясувати зі *соціологічного* становища, щоб належно зрозуміти політичне їх значіння. Нераз статистично маленький відсоток (2.5% або навіть 1.5%), націологічно має чимале значіння, бо за ним може критися цілий хоч і невеликий нарід. (Так напр. у Франції, Іспанії або Німеччині недержавні народи, як — Бретонці, Баски, Лужицькі Сербі). Як тут була вже мова, немає жадних підстав для відмовлення й цим малим народам права на самоозначення.

Треба отже перевести окрему оцінку національних меншостей. Можна розрізняти *три* головні типи нац. меншостей: 1) цілий нарід перебуває у межах одної держави (Бретонці у Франції, Лужицькі Сербі в Німеччині, Кібри в Англії). 2) поневолений нарід є поділений між двома або кількома державами (Каталонці між Францією та Іспанією, таксамо — Баски; Курди між Туреччиною, Персією та Іраком). 3) нац. меншість є частиною народу, що має свою державу закордоном (Поляки, Німці, Мадяри і т. д.). *Українці* належалиб до цього останнього типу, колиб Радянська Україна справді була самостійною державою, а не колонією Світового Союзу. Зрештою Українці і Німці (до прилучення Австрії і Судетів) є прикладом політично найбільш пошматованих народів з дуже великим числом нац. меншостей.

Положення нац. меншостей кожного із згаданих типів є неоднакове: краще воно в тих народів, що мають закордоном свою державу, яка вже по-

дбає про своїх земляків у чужих державах. Гірше живеться тим, що не мають власної держави. Звичайно, положення напр. *німецької* меншости у Чехословаччині, всупереч усім наріканням та протичеській пропаганді гітлеризму, були назагал добре під кожним оглядом. В останніх часах, як відомо, питання чеських Німців відпало й вони об'єднались з Німеччиною, разом $3\frac{1}{2}$ мільона населення. Натомість, положення Лужицьких Сербів у Німеччині є майже безнадійне. Взагаліж фактичне положення нац. меншостей у великій мірі залежить від їх господарської сили, суспільного розвитку, культурного рівня, національної свідомости та політичного об'єднання. Так напр. становище Каталонців і Басків в Іспанії було краще ніж у Франції; Українців в Австрії, ніж у царській Росії. З другого боку з Українцями царизм мусів більше числитися ніж напр. з Білорусами. Цікаво під цим оглядом порівняти Українців та Німців у Чехословаччині, як вони були при Чехії. Формально Підкарпаття мало міжнародньо забезпечену територіальну автономію, але цілих 20 років мусіло боротися за визнання своєї рідної мови, як краєвої, проти змагань москвофілів накинати йому російську мову. А поруч з тим офіційно не була визнана навіть національна назва його питомого населення, тобто — Українці. Бо чеська конституція, ідучи за Сен-Жерменською умовою, послуговувалася назвами: Русини або малороси. Натомість Німці в Чехословаччині, хоч не мали формально автономії, — фактично були *співдержавною* нацією: німецька мова була мовою внутрішнього урядування у німецьких районах; Німці мали все своє шкільництво до університету та двох політехнік включно; трьох міністрів у владі; своїх представників у всіх урядах до дипломатичної служби включно. Звичайно, цей факт пояснюється тим, що німецька меншість у ЧСР була дуже впливова і сильна під кож-

ім оглядом: економічно, соціально, культурно та політично. Також та обставина, що закордоном істувала велика німецька держава, та що Чехословаччина з трьох боків була оточена німецьким елементом, грало в цьому чималу роль.

Треба мати на увазі, що практично справу нацменшостей неможливо вирішити на підставі якоїсь одної мірки. Навпаки, полагодження різних конкретних питань меншостей в окремих державах вимагає якого степенування, яке узгоджувало б різні шаблони національного розвитку кожної з цих меншостей. А самих слів ця справа буцімто добре розв'язала *вітська* етнополітика. Її адміністративна схема чужа та передбачає різні можливі комбінації націодержавних взаємин від федеративної самостійності, через політичну автономію, територіальну автономію, культурну самоуправу до найближчих шаблонів первісної етнології азійських туземців, яким теж забезпечується плекання їх племенної відрубності та своєрідності. Але, на жаль, як гарно виглядає тільки *теорія* совітської етнополітики. На *практиці* більшовики зовсім не приримувались цих засад так, що звели у нівець національну політику й видали цілковито свої національні меншини на поталу сваволі комуністичної бюрократії та великомосковській політиці. Мало державні народи фактично є так поневолені й закріпощені, як саме в ССРСР.

Натомість *англійська* політична практика рахується виключно з потребами дійсності й де далі знаходить все кращий шлях до полагодження дуже складних етнополітичних питань великої Британської імперії. Треба зазначити, що ця практика силую держави не добачує в знищенні всіх своєрідностей національного й краєвого життя. Навпаки, та англійська система побудована на перший погляд, немов на противорічній zasadі, що шлях до об'єднання чис-

ленних кольоній та провінції з Лондоном веде через попереднє визнання їх політичної самостійності або як найширшої самоуправи; словом, через сепаратизм до державної добровільної злуки: на ділі „home rule“ (самоуправу) для всіх складових частин британської державної спілки. Таким способом розв'язано дуже дразливе ірландське питання; покладено незвичайно важну єгипетську справу; вирішують оце ще важнішу індуську справу; роблять спроби замирення національних суперечок у Палестині.

Від цієї нової етнополітики далекі ще європейські держави навіть післявоєнного походження. Вони все ще непохитно вірять у політичний заобон, що немає кращого засобу втримання державної суцільності як *механічна єдність*, побудована на примусовому адміністративному централізмі. Цебто притяганні національних меншин до примусового послууху владі у центральній столиці. Згідно з цим політичним ідеалом, вони визнають лише один спосіб поладження національного питання: добровільну або примусову *асиміляцію*, приспособлення нац. меншостей. Проте більш ніж 150 років триваючий досвід післяреволюційної Франції показує, що протинаціональний централізм навіть на послугах світової культури та мови, банкрутує перед сучасним національним рухом (відродження Бретонців, французьких Флямандців, справа ельзаська, де є сильна автономістична течія, з якою Париж не годен собі дати ради)! Також брутальна, передвоєнна, винародовлююча політика в Пруссії, Угорщині, Росії, Туреччині не в силі були зломити спротиву молодих національних рухів серед поневолених народів цих держав.

Правда, ми є свідками у країнах диктатури ще брутальніших заходів проти поневолених народів. Тепер не цураються навіть фізичного винищення.

ня нац. меншостей: В Італії, ССРСР. (масове плянове виголодження українського народу у 1933 році). Є підстави припускати, що закатовані народи витримують навіть ці варварські замах на своє існування та переживуть сучасні божевільні диктатури.

Оригінальним способом хоче розв'язати справу нац. меншостей *Нова Туреччина*. Вона, правда, після війни зведена була вже майже до етнографічних кордонів турецького народу; але на краях та в кількох островах у середині держави залишилося ще кілька нац. меншостей (грецька, болгарська, румунська, курдська), що мають своїх побратимів закордоном. З другого боку також турецькі невеличкі меншости існували в цих сусідніх державах. Кемаль Ататюрк запропонував сусідам *обмінятися* цими меншостями й таким чином спекатися цієї прикрої справи, однаково неприємної для обох сторін. Це була дуже болюча політична операція, на якій, зрештою, ще найкраще вийшла Туреччина, саме тому, що в себе вона мала більше чужих меншостей, ніж своїх закордоном. Неполагодженою й болючою для неї лишається ще курдська справа й то тим більше, що Курди є дуже революційним елементом, живуть у малоприступних горах і мають своїх побратимів в Іраку, де вони користуються національною автономією. Кемаль Ататюрк старався військовою силою вирішити курдську справу, але досі успіху в цьому не має. Очевидно, що згадані турецькі методи не можна булоб застосувати в Європі, хоч диктаторські уряди радо спекалисяби своїх нац. меншостей кожним способом і за кожну ціну.

В справах національних меншостей рішальним чинником, звичайно, є *держава*. Від неї головнo залежить етнополітична практика. Сучасна культурна держава краще дає собі раду (Фінляндія, Чехо-

словаччина, Естонія, Латвія), ніж новофевдальні диктаторські (Німеччина, Італія, Угорщина, Югославія і т. д.). Не слід забувати зрештою, засади, яку *Т. Г. Масарик* висловив у „Новій Європі“: —

„Поневолений нарід — каже він там — навіть у найкультурнішій державі всетаки буває політично пригнобленим, а економічно і суспільно використовуваним“.

(Звідціль такий етнополітичний висновок батька чехословацької самостійности: *„Кожен свідомий нарід змагає до власної держави“*).

Завданням етнополітики є саме теоретичне обґрунтування такої нової політичної системи (я її називаю *націократія*), де чужі меншости булиб зведені до найменшої кількості, а натомісць, щоб усім народам забезпечено здійснення політичної, тобто — *державної всенаціональної* самостійности. Проте не треба забувати, що це справа не тільки державних кордонів, але й політичної психології. Там, де немає попереду *національної соборности* тобто національної одностайности, здійснення *всенаціональної державности* викликає багато труднощів. Пригадаймо собі ускладнення в новій польській державі на ґрунті суперечок між Варшавою, Краковом та Познанням. Такі самі непорозуміння й боротьба були на початку в Румунії, де Букарешт не міг дати собі ради з Трансильванською та Молдавською загумінковістю. Не треба пригадувати, які в недавній українській історії були спори між так званими наддніпрянцями та наддністрияцями.

Є ще одне дуже важне питання: а саме — справа визвольної та національної *тактики*. Історичний досвід показує, що досі *війна* та *революція* (зглядно повстання) були типовими засобами визвольної боротьби. Проте, роблять спроби винайдення інших шляхів до полагодження національної справи. Думають розв'язувати національні конфлікти шляхом *дипломатичним*, цебто за обопільним поро-

зумінням. Але до цієї пори в новітній історії мало маємо прикладів такого полагодження справи. Навіть у справі судетських Німців рішала не так дипломатія, як загроза війни. Всежтаки засада самовизначення народів головно від світової війни довела, що воєнний шлях полагодження політичних спорів є загрозою культури та існування народів. Тому післявоєнна дипломатія шукає, нажаль досі без великого практичного успіху, мирних засобів до вирішення політичних спорів. Так повстали численні „договори про ненапад“, відомий „договір Келльога“ проти війни, як засобу полагодження міжнародних спорів, спроба „женевського протоколу“, льокарненський договір, а взагалі заходи щодо збірної охорони мира.. Живим виявом усіх цих миролюбних справ слід уважати заснування *Союзу Народів*, що мав бути наддержавним суддею у міжнародних спорах. Але на жаль не встоявся.

А це тому, що проти цих заходів збудування нового міжнародного права на засадах обов'язкового мирового суду, що послідовно жадавби відзброєння світу, спільним фронтом виступила міжнародна реакція, яка негодна собі уявити політики без війн, революцій, мілітаризму, утиску та поневолення. Речником цих реакційних змагань є сучасні *диктатури*. Для них світовий мир є оманом, а війна — неминучою konieczністю. (*Б. Мусоліні*).

Мабуть ніколи досі ця справа не стояла гостріше, ніж саме тепер, коли над Європою висить примара нової світової війни, коли в Іспанії два роки лютувала кровава горожанська війна — коли на Далекому Сході спалахнув новий пожеж японсько-китайської війни, а в Європі демократичні держави уступаються перед диктаторськими.

Проте булоби помилкою думати, що заходи в напрямі нової міжнародної політики, відкидаючої, згідно обмежуючої війну, як тактичний засіб,

є зовсім безнадійні. Є зрозуміло, що з цього приводу спалахнула тепер така люта боротьба між прихильниками й ворогами війни. Це свідчить про миттєву живучість справи війни й насильства, як засобів політичної тактики. Коли її прихильників на розум не можна переконати в тому, що вони боронять і стоять на позиціях *історичного вчора*, то може величезний поступ *мілітарної техніки* переконає їх згодом у тому, що майбутня війна це був би крах Європи та людства, що в такій війні не буде *переможців*, бо вона фізично, коли не знищить, так здешаєтє всіх, а економічно зруйнує весь світ на десятки років. Так з неминучою лєгькою сама війна ставить на чергу справу нового міжнародного права та вимагає перегляду визвольної тактики. Поневолені народи мусять за цим всім слідкувати, адже нове міжнародне право скріплює засадничо ідеологічні підстави їх визвольної боротьби, натомість диктатура, мілітаризм, політичне насильство, завжди й скрізь були спрямовані проти змагань недержавних народів за самостійність.

Не слід забувати про факти, саме з новітньої доби, які свідчать про можливість поладження національних спорів шляхом обопільного порозуміння. Серед них найцікавішим є відокремлення *Норвегії* від Швеції, як самостійної держави в 1905 році. За рік так само на підставі обопільного попереднього порозуміння *Ісландія* відійде від Данії, о скільки ісландський плебісцит в 1940 р. висловиться за повною самостійністю цієї країни.

Новітня історія знає також приклади, коли два народи після іноді дуже довгої революційної боротьби нарешті, втомлені та вичерпані, порозумілися щодо свого добровільного політичного розводу. Так *Ірляндія* в 1921 р. після парусотрічної, незвичайно кровавої боротьби проти Англії договорилася з Лондоном, де теж переконалися щодо недоцільности

та безнадійности цієї безнастанної війни. Так повстала вільна ірландська держава. Цікаво, що переговори про це з боку Ірландії вів відомий національний революціонер, — *Де-Валера*, який був дуже небезпечним терористом, засудженим англійським судом на смерть. Подібним робом вирішено не менш гострий *англьо єгипетський* спір. Подібно вирішується доля *Індії* де — відомий індуський провідник — *Магатма Ганді*, що засадничо відкидав насильство й особливо терор, як засіб політичної боротьби, вживав проти англійського панування в Індії т. зв. „пасивного опору”. Цебто наказував не слухати англійської влади. Ця тактика легальними засобами загального бойкоту англійських урядів та установ, а передовсім господарським бойкотом англійських товарів в Індії, примусила Лондон до визнання за Індією прав т. зв. „домініальної країни”, цебто політично майже незалежної держави з відповідними правами, забезпеченими конституцією 1935 року.

Це кілька типових прикладів новітнього розв'язання національних спорів шляхом порозуміння. Звичайно, теоретична етнополітика мусить звернути на них особливу увагу, щоб з цих фактів, покищо дуже виїмкових, зробити відповідні висновки для практичної національної політики.

III. Націософія.

Значіння нації, як історичного чинника в новітній добі, вимагає також вивчення її з *філософського* боку. Треба сказати, що дотепер це найбільш занедбана частина націології.

Націософія, як я називаю цей відділ науки про націю, має бути щойно заснована. Обсяг її завдань чималий. Передовсім вона має вивчити всі питання про націю та обґрунтувати теоретично

ідеологію національних рухів. Вона має з'ясувати взаємини між нацією та людством; визначити культурне призначення нації; її історичні вигляди та імовірний розвиток. Крім цього націософія має вивчити взаємини між білою расою та кольоровим людством. До числа її завдань належить також дослід національної вдачі (психологія) окремих народів і на підставі цих студій скласти оцінку націй. Звичайно, що й психологія народів та національна етика, є річі, якими мусить займатися націософія. А врешті й національна *патологія* (такі недуги як шовінізм, *ксенофобія*, цебто хороблива й перечулена ворожнеча до чужинців, загорілий фанатизм, расівське маніяцтво, примусова асиміляція, безпідставний національний утиск і тд.) — всі ці сьогодні дуже актуальні справи належать таксамо до націософії. З'ясувати їх теоретично, а відтак знайти практичні ліки проти цих націоналістичних недуг, від яких загибає сучасна Європа та які ступнево захоплюють весь світ, це мабуть найтяжчі завдання, що має до розв'язання молода націософія.

Трицять років тому, *Т. Г. Масарик*, що був каменярем науки про націю, визначив уперше також програму та завдання націософії. Французький відомий учений *Г. Ле-Бон* промощував шлях до народознавчої психології. Інші вчені, як *В. Вундт*, *С. Мадаріяга*, *Е. Халупний* і тд. — дали перші теоретичні спроби в ділянці націософії. З українського боку каменярем цієї нової наукової галузі були *М. Драгоманів* та *О. Потебня*. Але назагал, усі дотеперішні досягнення на полі націософії, це щойно перші цеглини під її будинок. На дальших сторінках читач знайде тільки дуже короткий та загальний огляд найголовніших питань з обсягу націософії.

1. Націоналізм та всенаціоналізм.

Навіть неспеціалістові в теорії нації кидається у вічі суттєва різниця між націоналізмом 19. та 20. століття. Зокрема після світової війни сучасний націоналізм ідеологічно зовсім переорієнтувався, хоча все ще залишає за собою стару назву. Для уникнення зайвої плутанини доцільніше, на мою думку, назвати післявоєнний націоналізм — *ново-націоналізмом* або навіть — *всенаціоналізмом*. (Так це робиться звичайно в науці: коли напр. теорія Дарвіна дуже змінилася від первісного її вигляду, її назвали — *новодарвінізмом*).

Націоналізм минулого століття народився під впливом гуманітарної філософії *Гердера*, цього духового батька новочасного національного відродження. Він був дитиною *новітньої демократії* та засвоїв ідеологічні засади великої французької революції: *свобода, рівність, братерство*. Цей націоналізм непохитно стояв на позиціях міжнароднього єднання, а мріяв про *визволення всіх народів*. Він визнавав і рахувався з *етичними* нормами в громадському та політичному житті. „*Чиста справа* — навчав М. Драгоманів — *потребує чистих рук*“. Початковий націоналізм характеризує творчий дух. Чужа була йому руїницька філософія сучасного всенаціоналізму. На ідеологік націоналізму 19 століття великий вплив мала високолюдяна та етична філософія „*Дж. Мадзінія*, батька „*Молодої Італії*“ та „*Молодої Європи*“. Цей націоналізм був *революційно-демократичним*, гуманітарно-поступовим, а водночас непримиримим ворогом політичної реакції та диктатури. Кожне відхилення від цього роду націоналізму пятнувалося й рішучо поборювалося, як шовіністичне збочення.

Цілком протилежним під усіма оглядами є післявоєнний *ново* або *всенаціоналізм*, дарма, що

виступає під старою фірмою. Цей сучасний новонаціоналізм є програмою: *протидемократичний*, *протигуманітарний*, *протисуспільний* та *безморальний*. Він свідомо заперечує свою ідеологічну спадщину питомого націоналізму та висміває його філософію, як вияв недолужности й кволости. Цей всенаціоналізм прославляє *насильство*, *терор* та *війну*, як найкращі та властиво єдині засоби національної політики. *Шпенглер*, автор голосної праці — „*Запад Європи*“, в пізнішій своїй книжці „*Роки рішення*“, яка розійшлася в півмільйонному накладі й поширена була головню серед німецької молоді, ставить *хижака* за зразок людині та прославляє варварство, як життєву філософію сильної раси.

Німецький *гітлеризм* (нацизм) та італійський *фашизм* (Б. Мусоліні) є зразковими прикладами націософії сучасного всенаціоналізму. На українському ґрунті його ідеологом є *др. Д. Донцов*, праця його — „*Націоналізм*“ може уважатися спробою націософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри. Психологічно не дивна фанатична „драгоманофобія“ сучасного українського новонаціоналізму: аджеж автор „*Чудацьких думок*“ і „*листів на Наддніпрянську Україну*“ був найяскравішим представником та ідеологом націоналізму 19 століття.

Теперішній всенаціоналізм є одним із супровідних явищ післявоєнної реакції та кризи. Його захланність, фанатизм, тероризм, безморалізм і тд. це скорше область політичної *патології* (науки про недуги), ніж націософії. Проте, його наявні руйнівничі вияви збивають багатьох дослідників сучасности, які плутають цей всенаціоналізм з націоналізмом і через це рішучо відкидають національну засаду, як творчий чинник у державному житті. Вони тому висловлюються проти перебудови

Європи в дусі вимог національно-визвольних домагань поневолених народів. Так нпр. славетний англійський письменник *Г. Г. Велс*, автор популярного „*Нарису світової історії*“, перекладеної на багато мов, відкидає у цій праці без застережень національний принцип, як абсолютно руйнуючий. Ось, як він висловлюється з цього приводу: „Світ панівних народів — це рівнозначно із світом безнастанного руйництва. Це світ держав вічно воюючих або тих, що готуються до війни. Може ще більш різко пише про це англійський філософ — *Б. Рашел*, на думку якого, сучасний всенаціоналізм це „найстрашніша небезпека“, що загрожує теперішній цивілізації. Ця загроза страшніша ніж пошесть, вогонь та голод“.

Світ і людство стоять перед запитом: націоналізм чи всенаціоналізм? На цей запит дає відповідь проф. *П. Мілюков* у своїй недавній праці про національне читання.

„Чи є випадкове — питає він, — що наукові висновки згоджуються не з націоналістичним, але з демократичним рішенням національної справи? Ні! відповідає він — це не випадок; бо національність у своїй істоті — демократична, це рух, що проходить серед мас. Наскільки ми розуміємо її як живу, а не мертву засаду, національність є творчим елементом. Вона не лише заховує старі вартости, але творить усе нові. Як усе живе, національність підлягає законам розвитку та удосконалення“.

Сучасний всенаціоналізм це короткотривале суспільнохоробливе явище на тлі морального здиравання та культурного занепаду людства, а в першу чергу Європи, спричинених світовою війною, післявоєнною революцією (головно *большевизмом*) та реакцією (*фашизмом і гітлеризмом*).

2) Нація та людство.

Одним з найголовніших питань націософії є справа взаємин між нацією та людством. З одного

боку є безсумнівний факт загального національного відродження, яке переживає від середини 19. ст. Європа, а за нею цілий світ. Можна тому навіть говорити про свого роду *націоцентризм* цебто: нація є осередком, довкруги якого скупчуються усі діла і вчинки сучасної доби історії. Проте з другого боку нераз доводиться чути зауваження, що мовляв, увесь цей розцвіт національно-визвольних змагань у новітній добі є тільки історичною одноднівкою, бо людство національних, згідно понаднаціональних об'єднань, у роді єднання рас, чи цілих частин світа як напр. — Пан-Європа, Пан-Азія, Пан-Африка, Пан-Америка, Евразія і т. д.) не знає. В наслідок цього народи, які не здобули досі своєї державної самостійності, засуджені вже історією на поталу, бо вони, мовляв, нездатні до політичного будівництва, а культурно - меншевартні. Тому їх винародовлення (асиміляція) є природним і неминучим супроводом сучасного технічного поступу, що сприяє тільки великим територіяльним об'єднанням та великодержавним націям.

Треба зупинитися тут над цим питанням та бодай загально його з'ясувати. Чи дійсно положення недержавних народів є так безнадійне й чи новочасне національне відродження, що захопило тепер народи цілого світу, це тільки *хвиливе* покращання стану хорого пацієнта, перебуваючого вже в смертельній агонії? Чи примусова або непримусова асиміляція є неминучим лихом, що виключає для них можливість повного національного самоозначення?

Наука, очевидно, не може з певністю передбачити того, що станеться у суспільних справах за пару соток років. Але, вивчаючи минуле та порівнюючи його зі сучасним, вона має змогу робити деякі припущення щодо *напрямку* історичного розвитку в недалекому майбутньому. Науково отже

можна говорити про ті або інші вигляди сучасних національних прямувань. Я називаю нашу добу — *націоцентричною*, щоб таким чином підкреслити історичне покликання нації під цей час. В цьому змислі говорю я про *націократію*, як про найближчу добу в історії людства, а передовсім — Європи. Через це необхідним є з'ясування взаємин між нацією та людством, щоб зрозуміти історичні напрями нашої доби.

Здебільшого, нація та людство вважається як щось суттєво протилежне, де одне виключає друге. Звідціль висновок, що повнісний розвиток засади людства самочинно майже приводить до безнаціональних форм об'єднання (т. зв. анаціональна інтеграція) на полі культури й політики. Інакше кажучи, що цей розвиток водночас означає ступневий, але неминучий занепад національного різничування людства в недалекій майбутності. На цьому становищі сходяться як метафізичний (понадприродний) космополітизм (вселюдність), так і первісний інтернаціоналізм, що відкидають або *нехтують* націю в ролі історичного чинника, вага якого, проте, наявно зростає у новітній добі.

В дійсності однак немає між нацією та людством суттєвої суперечности так само, як нема протиріччя між поодинокими одиницями та суспільством. Людське суспільство існує через поодиноких людей й без них або поза ними воно немислиме. *Нація є природною та реальною організаційною формою людства*. Це вже чуттєво передбачав духовий батько націоналізму — *Гердер* (пор. його „*Ідеї до філософії людства!*...”), що можна вважати мабуть першою спробою новітньої націософії.

Соціальна інтеграція (об'єднання), диференціація (зріжничкування) це два рухи, що проходять *рівнобіжно* в людському розвитку! Вони доповнюють один одного, а зовсім не виключаються.

! „Людство — каже Масарик — не є чимсь понад-національним, воно уявляє зі себе організацію поодиноких націй... Між націоналізмом та інтернаціоналізмом немає жадної суперечности, але, навпаки, існує згода. Національна засада діє водночас з інтернаціональною засадою (міждержавністю). Залежно від того, як європейські нації відособовуються, вони прямують до господарського та комунікаційного об'єднання та наближуються одна до другої, передовсім у ділянці технічної культури. Це відособовлення та водночас зосередження проявляються таксамо в духовому обміні ідей і культур (знання чужих мов, переклади). Європа й навіть людство об'єднуються“.

Не має отже підстав дивитися на людство й націю, як на протилежні та суперечні поняття, що одне виключає друге. Цікаво, що й націософія „Молодої Європи“ зперед сто років трималася такого самого погляду на цю справу. В маніфесті напр. „Молодої Італії“, про яку тут згадувалось, кажеться між іншим:

„Людство це союз народів з метою мирно й любовно виконувати своє завдання на землі. Але, хто є поневолений, той має, звичайно природне право на революційний спротив. Жадна батьківщина не сміє перебувати в неволі; тиранію треба ненавидіти та поборовати мечем і кров'ю“.

Консолідація людства через об'єднання націй, проте не є зовсім рівнозначною з будь-яким національним чи культурним винищенням, як це припускають деякі дослідники. Цією справою між іншим цікавився К. Кавтський, — у своїй розвідці „Визволення народів“.

На думку цього автора, боротьба проти асиміляції недержавних народів, де далі є все більш безнадійна річ. Бо асиміляція — гадає він — є природним наслідком культурного поступу. Кавтський твердить, що сучасний економічний та технічний розвиток веде до винародовлення. Капіталізм зумовлює все зростаючу інтернаціоналізацію культури, а водночас і робить її дуже одноманітною. Такий, мовляв, закон розвитку, що поступ знищує на-

віть природу. [Не прилучення мас до національних культур, але до європейської, яка де далі, все більше стає світовою”.

Націософія цього ученого марксівської школи в тім випадку є зовсім помилковою, як щодо тверджень, так і висновків. Кавтський соціальну одноманітність передбачає на підставі спостережень у природі. Але природа та суспільство це різні річі. Закони суспільного та природного розвитку неоднакові. Спроби розв'язувати суспільні питання біологічними методами, які роблено в минулому столітті, не виправдали себе й навпаки, внесли багато зайвої плутанини до громадознавства. К. Кавтський у своїх наведених міркуваннях замінює форму та зміст культури. [Європейська або світова культура неможливі без нації, бо нація, як ми чули, є головним джерелом і творцем культурних вартостей. В світлі власної культури істотно виявляється особовість нації, її обличчя. Все, що істотно *національне* в культурі того або іншого народу, стає надбанням *світової* культури, збагачує та відновлює і оживлює її. Світова або європейська культура є творчою сумою національних культур. Це, немов культурна веселка, що відбиває найрізноманітніші кольори національних, питомих культур. У своїй історії, *своїм духом, справжня культура все є світовою.*] Там, де це нехтується або нормалізується *програмово*, вислідом є не отворення *справжньої* культури, а тільки фалшування її розвитку, що веде до скалічення та майже кастрації культурного життя. Невдалі приклади цього ми бачимо тепер скрізь у державах *диктатури*. Творча й жива культура може розвиватися лише в повітрі *вільної* критики, *горожанської* свободи, а не в задушливому повітрі політичного примусу та наказу. Томуто спроби виплекання якоїсь „пролетарської” культури під Совітами, нацистичної в сучасній Німеччині, або

у фашистівській Італії, закінчилися невдачою. Інакше воно й не могло бути. Совіти це зрозуміли і після 20 років бойкоту корифеїв національної московської культури, вертаються до них, як бачимо це на прикладі незвичайно врочистих святкувань скрізь у СРСР сотих рокових смерти О. Пушкіна і т. д. Німеччина, дарма, що викреслила з історії німецької літератури Г. Гейне та низку інших найкращих своїх письменників... Вони безсмертні й твори їх знову друкуються в шкільних читанках, покищо правда, як „невідомих авторів“; але за кілька років будуть друкувати і авторів. Гітлер оце саме переконався, що культура це щось сильніше від диктатури. Коли в Мюнхені влаштовано на його бажання виставку — „справжнього“, тобто нацистичного мистецтва й „божевільного“, цебто справжнього мистецтва, загал масово відвідує цю останню й майже нехтує першу, яка не має жадної артистичної вартости.

З наведених двох прикладів бачимо, що дійсна культура не має нічого спільного ані з протинаціональним космополітизмом, на який так довго хорував московський більшовизм, ані з нацистичним шовінізмом, якому поклоняється ще гітлерівська Німеччина. Культура, дійсна та жива, не може бути на послугах політичного або партійного фанатизму. Навпаки, її вічним джерелом є *нація*, *вільна* у своєму творчому розвитку, не зв'язана путами жадного політичного утиску або партійного маніяцтва. Не треба забувати, що архитвори національного мистецтва й письменства є водночас надбанням *світової* культури та що національні генії належать до всього людства. Музика Вагнера або Шопена чи Гріга, що вилилися з нетрів національного життя, здобула цілий світ так само, як українська пісня, напр. у виконанні незабутньої капелі — О. Кошиця. Безсмертна поезія українського велиття — Т. Шев-

чена, пересякнена найчистішим національним жаром промовляє своїм уселюдським змістом до серця кожного народу. Б. Бернсона (великий норвезький національний поет) — читаю з великим захопленням у цілій Європі. Архитвори національної різьби та малярства всіх часів і народів є вічними й світовими своєю вселюдською красою.

Світові не загрожує отже жадна одноманітність, але навпаки, й завдяки сучасному національному відродженню, людство іде назустріч весняному розцвітові нових, не тільки національних, але й расових культур. Тому сучасна здорова боротьба за національне й расове самоозначення, це жадна культурна реакція й не примха історії, але навпаки, безсумнівний поступ у розвитку людства. Бо це не є боротьба проти творчого інтернаціоналізму людства, але тільки війна проти „поневолювачів, які зловживають державою для примусової асиміляції“. (Масарик).

Людствож у своїй істоті це безнастанно-творча сума живих народів. Націями воно цвіте.

3) Націократія.

„Панівні народи“, оборонці історичного „стану посідання“, не хочуть жадним робом погодитися та визнати факт національного відродження й самоозначення т. зв. „неісторичних народів“. З початку вони просто нехтували його. Потім засуджували на поталу; глузували з нього й назагал відкидали, як наявну, мовляв, історичну дурницю. потім почали шукати якихсь чудодійних ліків, щоби бодай загальмувати буревійний наступ національних рухів. Нарешті, коли все це не помагало, вони даремно намагаються визвольні рухи плебейських народів обкидати болотом усіляких клевет та брехливих обвинувачень. Все це однак зовсім безсиле. Бо історія тепер сприяє визволенню о-

бездолених народів, яких вона досі нехтувала та приспала. Людство простує до націократії, цебто, до політичного панування нації в недалекому майбутньому.

В дотеперішній історії людства чергувалися досі — *церква та держава*, як організаційні чинники політичного розвитку. Сьогодні на зміну їм приходить *нація*, що в своїх змаганнях за політичне самоозначення виступає проти опікунства держави, яка нехтує їх самостійницькі змагання. Приходять народи, що ще недавно національно прокинулися або тепер борються за своє політичне самоозначення та волю. Це особливо є характерне для сучасної Європи, а також для Азії й подекуди вже й для Африки; словом скрізь, де національно прокинулися чи прокидаються кольорові народи, висовується домагання *расової* рівноправності, а поруч з тим і права цих народів на самоозначення. Оці національні змагання нашої доби по цілому світу є вступом до нової фази вселюдської історії, яку я називаю *націократією*. Живемо в добі її народження. Можемо тому стежити за перебігом її творення. Булоб проте передчасним уже нині вирахувати всі реальні форми націократії, які щойно завтра стануть політичною дійсністю. Сьогодні можемо тільки приблизно передбачати головні напрямні цього нового історичного руху.

Завданням націократії буде витворення нового типу держави, досить гнучкого для того, щоб у нього вклялися самостійницькі змагання кожного культурного народу. Націократія мусить знайти *живу* форму для здійснення права народів на їхнє самоозначення. Історичне її завдання полягатиме в тому, щоб досі хронічний спір між нацією і державою поладити раз на все. Націократія мусить примирити самоуправу, згідно самостійництво національно свідомих, але політично поневолених

народів з історичним централізмом та диктатурою держави. Головно тут буде розходитися про погодження засади „*волі та організації*“, як слушно констатує це автор „Пан-Європи“ (Куденгове-Калєргі). „Це замирення — каже він — в середині має виявитися в якнайдалі йдучій автономії, а назовні в якнайбільшій федерації“. Сучасний світ прямує непереможно до цього виходу з теперішнього націо-державного напруження. Особливо британська державно адміністративна практика, як ми вже говорили, є під цим оглядом дуже повчаюча.

Сучасний паннаціоналізм, захоплений ідеалом всебічної національної самовистарчальности, особливо ж у справах господарських (т. зв. автаркія), зовсім забуває та свідомо нехтує цю потребу міжнародньої співпраці попри цілком виправданого змагання кожного народу до повного його самоозначення. Проте, національний егоїзм, що відкидає неминучу погребу порозуміння між народами, в першу чергу шкодить інтересам власної нації. Масарик має рацію, коли каже:

„Одиниці, таксамо як і народи, не існують для того, щоб виконувати лише свої егоїстичні завдання. Нарід, що живби тільки для себе, бувби таксамо бідолашний, як людина, що живе лише для себе. Без віри в ідеї та ідеали, є життя, як одиниць так і націй, лише животінням“.

Рівнож національний егоїзм (автаркія) в господарських справах цілковито завів. Це програмове господарське осамітнення окремих країн у великій мірі спричинило та поглибило світову економічну кризу, яка вибухла в 1929 році. Не підлягає сумніву, що вихід з цієї трагічної скрути є можливий єдино шляхом відновлення економічної політики на засаді міждержавної та міжнародньої співпраці між усіма націями й країнами. Регіоналізм у світовій економіці, що останніми часами набуває впливу в міжнародніх взаєминах, це той міст, по якому

зубожене й зголодніле сучасне людство — при нечуваній досі надмірі всіх продуктів — вийде з безпросвітнього закутка теперішньої національної автаркії на шлях міжнародного порозуміння й співпраці. Взагалі, без шанування засади взаємин та господарської взаємозалежності всіх народів і країн, неможливе переведення політичної націократії.)

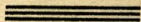
Не треба собі робити зайвих надій, що шлях до здійснення націократії веде навропростець. Навпаки, він буде дуже плутаний і тяжкий. Двобій між нацією і державою буде дуже кривавий, заки держава пристосується до нової системи націократії та визнасть її, цебто, поки кожен нарід національно освідомлений, здійснить і забезпечить своє політичне самоозначення. На цьому шляху до націократії неминучі ще криваві війни й революції. Бо людство, нажаль, ніколи й ніде не навчилося нічого з досвіду минулого всупереч відомому твердженню, що „історія є учителькою народів“. Хоч факти доказують ясно, що навіть світові культури та мови, як англійська або французька, не в стані були цілковито винародовити недержавні, а навіть дикі поневолені народи, проте, народи-пани продовжують свої спроби винародовити іншонаціональні елементи.

Заведення націократії вимагатиме попереднього духового та морального переродження людства й народів. Доведеться зрезигнувати з культу абсолютної надзверхности держави та примиритися з голою дійсністю, що право на самоозначення мають усі національно освідомлені та організовані народи без жадного виїмку. Треба буде обмежити „святий егоїзм“ народів, ґрунтовно проаналізувати й скритикувати національний *месіянїзм*, цебто, віру в якесь спеціальне призначення того чи іншого народу на кошт і рахунок других націй. Доведеться також зрезигнувати з мрії про світове панування якихсь „вибраних“ народів; відкинути

забобон про „вищість“ одних та „низчість“ других націй, зглядно рас. Слід буде усвідомити собі, що кожна нація або раса, у відповідному для себе природному й суспільному оточенні може розвинутися в гарну квітку людства, в чинного та творчого його співробітника.

Λ Сучасна паннаціоналістична психоза згодом мине, таксамо, як минув релігійний фанатизм, що на початку нової доби руйнував Європу кривавими війнами та вкривав ватрами заживо палених „єретиків“. ¹Коли ми сьогодні переглядаємо чорну хроніку цих бузувірських подій, нам тяжко вже зрозуміти, чому та або інша віра могла викликувати у тодішніх людей такі дикунські інстинкти та звирячий фанатизм. Таксамо наші внуки з жахом читатимуть історію кривавих подій, заподіяних теперішнім паннаціоналізмом. Релігійна толеранція є сьогодні правилом серед культурних націй. Для наших нащадків такою самою істиною буде національна та расова терпимість.

Від боевого паннаціоналізму наших днів через життєрадісний і творчий націоналізм — завтра веде шлях до майбутньої націократії. Хоре, збентежене політичними лжепророками, сучасне людство, прокинеться незабаром з післявоєнної та революційної недуги, щоб у відворотному напрямі пройти відому формулу австрійського поета *Грільпарцера*: „*від звірства, через націоналізм до людяности*“! Бо у своїй істоті націократія — це — визволені, незалежні народи, добровільно об'єднані в світові спілки з одного боку й відновлене, зорганізоване людство з другого.

ПРОБЛЕМИ:

- 1). Що таке націологія та з яких частин вона складається?
- 2). Чого вчить націологія?
- 3). Чому народотворчі рухи найкраще розвинулися тільки в Європі?
- 4). Які були передумовини європейського народотворення (етногенези)?
- 5). Коли та як національно прокинулася Азія?
- 6). Які чинники мали вплив на національне пробудження кольорового людства?
- 7). Чому назріває спір між білою расою та кольоровим людством?
- 8). Чому слід відрізняти етно- та етногенезу?
- 9). Чи нарід і нація те саме?
- 10). Які взаємини між демократією та нацією?
- 11). Як впливає на націю — автократія (диктатура)?
- 12). Що таке історичні та „неісторичні“ народи?
- 13). Які можна визначити два типи етногенези?
- 14). Коли й чому нарід занепадає (напр. Жиди)?
- 15). Як різні дослідники дивляться на націю?
- 16). Які є ознаки нації?
- 17). Чи раса має вплив на модерну націю?
- 18). В чому полягає істота расизму та чи має він теоретичні підстави?
- 19). Чим є територія в житті нації?
- 20). Чи може нація існувати без території (Цигани, Жиди)?
- 21). Яке значіння рідної мови для нації?
- 22). Чи можна утотожнювати мову з нацією або з расою?
- 23). Як твориться національна свідомість?
- 24). Яку роль в житті нації грають: інстинкт, почування, воля та розум?
- 25). Що таке етнополітика та які її завдання?
- 26). Як виглядають взаємини між нацією і державою у світлі історії?
- 27). Куди прямує політичний розвиток: до перемоги типу „національної держави“ чи „держави націй“?
- 28). Як ставили теоретично питання самоозначення

народів підчас світової війни та як практично використовували це гасло оба воюючі табори?

29). Чому договір про охорону нац. меншостей не є вдоволяючим?

30) Чи Союз Народів дбає належно про охорону нац. меншостей.

31). Кілько є нац. меншостей у сучасній Європі та як можна їх оцінити?

32). Як вирішили Совіти нац. справу та як вирішує її Бритійська Імперія?

33). Як розв'язала питання своїх нац. меншостей нова Туреччина?

34). Чи примусова асиміляція виправдала себе?

35). Як малаб бути подагоджена нац. справа (націократія)?

36). Яка тактика нац. політики (війна, революція, порозуміння)?

37). Що таке націософія та які її завдання?

38). Чому треба розрізняти націоналізм 19 ст. та сучасний паннаціоналізм?

39). Які істотні ознаки першого та другого?

40). Які взаємини між нацією та людством?

41). Як має виглядати модерна нація?

42). Чи є протиріччя між національною та світовою культурою?

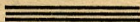
43) Що таке націократія?

44). Які її характерні ознаки?

45). Яким шляхом сучасне людство дійде до неї?

46). Які підстави припускати, що сучасний націоналістичний фанатизм згодом мине?

47). Що треба перебороти, щоб можна було здійснити націократію?

Дума про зруйнування Січи*).

(з 1775 р.)

Ой зза гори, зза Лиману
Вітер повіває,
Кругом Січи Запорозькій
Москаль облягає.

Облягає Москаль Січу,
Лягерями стали,
Вониж свого генерала
Три дні ожидали

Шатнулися по курінях
Запасу шукати,
А московська вся старшина
Церкви оббірати.

Та беруть срібло, та беруть злото,
Ще й воскові свічі:
Зостається пан кошовий
З писарями в Січі.

Ой, устань Харку, устань батьку,
Просять же нас люди:
Як станемо на границі
По давньому буде.

*) Ця народня пісня, яка зродилася безпосередньо по зруйнуванні Січи Катериною II, московською царицею, показує найкраще, як тяжко відчув український нарід втрату своєї державної волі й незалежності.

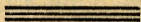
Як вийдемо на гряницю
Та впросим царицю,
Щоб оддала степи вільні
По давну гряницю.

„Та не на теж я, вражі сини,
Москаля зібрала,
Щоб степ добрий, край веселий
Назад завертала“.

Ой, устань, Харку, устань, батьку,
Щож ми нарobili,
Що степ добрий, край веселий
Тай занапали!

Та тече річка невеличка
Зпід білої кручі,
Заплакали Запорожці
Від цариці йдучи.

Встає хмара зза Лиману
А другая з поля,
Заплакала Україна,
Така її доля!

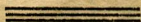

Козацька Україна

Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще памятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво.
Про його кривавий бій!
Ах, значить ще не в могили

Той народ коханий, мій!
 Ах, значить, оті цвітучі
 Села, ниви і садки
 Се українські оселі
 Се України вінки!
 А оті могили-гори,
 Де борці старії сплять,
 Уквітчали любі руки,
 Знать, українських дівчат!

*Виняток з „Великих Роковин
 Івана Франка.*

Іван Франко

Нове життя

Погідна ніч літна в підгірським краю —
 О, кілька чарів, кілька в ній краси!
 Там в далі гори велитні дрімають,
 Тут цвіти, трави, в перлах із роси;
 Лящать так дзвінко соловії в гаю,
 Чорніють грізно бори та ліси,
 Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
 Таємна казка мов про дивний сон природи.

І люди сплять. Сторчить он плуг у полі,
 В городі коні спутані хрумтять
 Траву росисту пес вокруг стодоли
 Вартує; другий гавкнув зпоза хат
 І стих... Про горе, чи про кращу долю
 В хатах малії і старії снять?..
 Вітайте, ясні сні, на віках сього люду,
 І золотіть хоч ви життя їх, повне труду!

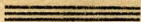
А понад всім тим сонним, тихим раєм
 Склепиться чистий, тьмавий звід небес.
 Кривавий місяць вирина за гаєм,
 На хвилюку поза срібну хмарку шез
 І знов явився. Незміримим плаєм
 Пливають зірки і кілька то чудес,
 Святих, великих мрій о щастю і любові
 О, земле, в ніч таку нашіптують тобі!

О, краю мій! Підгіря ти прекрасне,
 Як я люблю, як я люблю тебе!
 Мов зірка та, що світить і не гасне,
 Так та любов в душі моїй живе!
 О, чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
 Хоч вічно юне — хоре та слабе?
 Як радо давби я для щастя твого,
 Пролити зараз хоч всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли ліком
 Була кров чиста й щира на проказу.
 Не жертви треба днесь, а бою з злом!
 Побіди не виборюєсь відразу,
 А треба в скварі, в стужі йти пішком
 Без стежки, кладки і без перелазу;
 Без слів шумних, а то й без слави і заплати,
 Тра вміти жить тепер для тебе — не вмірати.

Уміти жить — отсе велике діло,
 Найбільша загадка грядучих днів,
 Щоби одним життя так не летіло,
 Немов пусті вітри поверх степів,
 Або мов буря, що не лишить ціло
 Нічого, а все ломить півнапів,
 А другим не повзло так важко в горю й бою,
 І не поїло їх отрутою гіркою.

Уміти жить! Трудне високе вміння,
 Котрого жадна книга не навчить,
 А лиш навчає досвід і терпіння
 Й любов, що всіх ріднить і єдинить.
 Щаслив народ, щасливе покоління,
 Що зможе жить як слід, зуміє жить!
 Для нас же, по котрих котилась доля валом
 Нове життя є лиш пісні ідеалом.

Леся Українка

Про велита

Давно, в дитячий любий вік,
 В далекім ріднім краю
 Я чула казку. Чула раз,
 А й досі памятаю.

Мені її розповідав
 Малий сільський хлопчина
 Без тенденційної*) мети,
 Бо він же був дитина.

Ні, він розказував її
 З простотою святою
 Я, може, помилку роблю,
 Що казку в рими строю.**)

Ми з ним сиділи у садку
 Вечірною порою,
 В той час, як захід розпалив
 Пожежу за горою.

*) Без якоїсь навмисної мети.

**) Що казку пишу віршом.

Вечірний вітер турбував
Стареньку нашу грушу,
І щось таємне і жаске
Нам заглядало в душу.

Усе лякало нас: трава,
Що тихо майоріла,
І гаю дального стіна,
Що в заході горіла —

Та навіть в груші тій старій
Ми певности не мали, —
Хто знав, про що її гілки
„На мигах“^{***}) промовляли

А найстрашніші нам були
Оті стрункі тополі,
Що вшикувалися в ряди —
Запевне, з злої волі!

Бо все те, запевняв Лаврін
(Так приятель мій звався),
Зросло на велиті тому,
Що з Богом позмагався.

Той велит сильний був колись
Не тілом лиш, а духом,
Всі людські пута й кайдани
Зривав єдиним рухом.

Його збороти не могла
Ніяка міць ворожа,
Поки на його не прийшла
Таємна кара божя.

***) Промовляти рухами мовчки.

Чим велит Бога прогнівив,
Того Лаврін не відав.
Питала потім я й старих,
Та жаден не повідав.

Не встрілив велита Господь
Своїм ясним перуном,
А тільки сном його накрив,
Немов мякеньким руном.

Сон, кажуть, божа благодать,
Ні! часом кара божа!
Спіткала велита у сні
Пригодонька негожа.

Ліг велит, думав — на часок,
Та й спить уже століття,
Землею заснітився весь
І марить про страхіття.

Бо скористали ворони
З його важкої млости,
Безкарно точать з нього кров
І трощать білі кости.

Вже оснували тіло все
Залізними дротами,
Припали до глибоких ран
Неситими ротами.

Нераз до серця глибини
Сягають хижі руки,
А велет спить каміним сном
Хоч терпить люті муки.

Часами болісно у сні
Наморщить густі брови, —
Тоді стинаються, шумлять,
Гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить несвітський біль,
Він трохи ворухнеться,
По тілу корчі пробіжать,
Уся земля здригнеться.

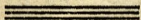
Та не бояться вороги,
Гадають: "Ет примара!..."
Але ущухне божий гнів,
Минеться божа кара.

І встане велитень тоді,
Розправить руки грізні,
І вмить розірве на собі
Усі дроти залізні.

Все, що налипло на йому,
Одразу стане руба...
Хлопя спинилось, Нам обом
Волосся стало дуба.

„Коли ж він встане?“ — тремтячи,
Спитала я хлопчину,
— „За рік, сто рік, чи за безрік,
А може, й сю хвилину“.

Тут раптом вітер налетів
І дерева здригнули,
Ми, як сполохані пташки,
До хати враз майнули.

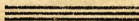
Розвивайся.

Розвивайся, лозо, борзо,
Зелена діброво!
Оживає помертвіла
Природа наново.
Оживає розриває
Пути зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжії надії.

Зеленійся, рідне поле,
Українська ниво!
Підоймися, колосися,
Достигай щасливо!
Й щоб усяке добре сімя
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала.

1880 р.

Іван Франко

Кождий думай...

Мовиш: „Де нам взять Богдана?“
Тільки ти придатний будь!
На святе велике діло
Загартуй думки і груди!

До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, виших сил.

До великого моменту
Будь готовий кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слухний час.

Мовиш: „Нині інші війни“!
Ну, то іншу зброю куй,
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!

Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!

Кождий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мушиш дати ти одвіт.

Кождий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у вогні,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.

Як подамся, не достою,
Захитаюся мов тінь, —
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.

У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.

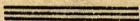
Чи побіди довго ждати?
Ждати довго! То й не ждиж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.

Та-ж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Та-ж не даром іскри грають
У очах тих молодих!

Чей нові мечі засяють
У правицях, у твердих,
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре.
Та ми крикнім: „Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!“

1898 р.

Іван Франко
з поеми „Великі роковини“

РЛ 439 РЛ
8

ЖИТТЯ
НАЦІЇ